

**ПІДСУМКИ РОБОТИ ГАЛИЦЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ
ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА У 2002-2003 рр.**

Нещодавно була створена Галицька археологічна експедиція Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, керівником якої став доцент кафедри всесвітньої історії, кандидат історичних наук Б.П. Томенчук, а науковим консультантом виступає член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор В. Д. Баран. Експедиція Прикарпатського університету протягом кількох років плідно співпрацює з відділом археології Національного заповідника “Давній Галич”, Інститутом археології та Інститутом українознавства імені І.Крип’якевича НАН України, Івано-Франківським краєзнавчим музеєм. У складі експедиції діють два загони – Галицький, який очолює доцент Б.П. Томенчук, і Трипільський, яким керує старший викладач кафедри історіографії і джерелознавства І.Т.Кочкін. Протягом польових сезонів 2002 і 2003 рр. дослідження проводили обидва загони експедиції.

Діяльність Трипільського загону Галицької експедиції

Влітку 2002 р. Трипільський загін у складі Галицької експедиції Національного заповідника “Давній Галич” (керівник експедиції – завідувач відділом археології Заповідника – кандидат історичних наук Т.Ткачук) продовжив розкопки багаточислового поселення Більшівці і провів дослідження поселення поблизу села Креמידів у Галицькому районі.

Дослідження поселення в урочищі Кути поблизу селища Більшівці Галицького району були розпочаті Т.Ткачуком ще 1999 р., у ході яких було встановлено, що пам’ятка заселялася неодноразово, починаючи з новокам’яної доби. Нижній шар поселення залишений носіями культури лінійно-стрічкової кераміки періоду неоліту. Верства трипільської культури має два нашарування – середнього (заліщицька група) і пізнього етапів (кошиловецька та шипинецька групи) розвитку культури. Тут зустрічаються також матеріали ранньої пори бронзового віку (межановицька культура) і киево-руського часу.

На поселенні Більшівці цього разу було закладено два невеликих за розмірами розкопи. Однією з найцікавіших знахідок польового сезону була гончарна пічка, залишки якої було знайдено на глибині 0,65 м у північній частині розкопу №1. Фрагменти її поду з отворами – продухами мали товщину біля 16 мм і лежали півколом. Особливості залягання залишків пічки вказують на її належність до кошиловецького житла, дослідженого в 1999 р. У цьому ж розкопі було також відкрито яму з матеріалами культури лінійно-стрічкової кераміки (розміри 3х3,5 м). У її заповненні знайдено фрагменти столового і кухонного посуду згаданої неолітичної культури. Столовий посуд оздоблений так званім “нотним” орнаментом. У другому розкопі, який було закладено між розкопами, розкритими ще в 2000 р., об’єктів не знайдено, проте з культурних нашарувань видобуто фрагменти розписного посуду заліщицької (етап В-І-В-ІІ) та шипинецької (етап С-І) груп трипільської культури.

Проведені у Більшівцях дослідження дозволили вперше на цій території

встановити абсолютну хронологію неолітичної верстви (культури лінійно-стрічкової кераміки), трипільської верстви етапу В-I-B-II (заліщицька група), а також дещо прояснити культурну ситуацію на лівобережжі Дністра на етапах С-I і С-II трипільської культури¹.

Другу половину польового сезону 2002 р. Трипільський загін присвятив дослідженню багаточислового поселення поблизу села Кремидів у Галицькому районі. Поселення, розташоване на схилі пагорбу в урочищі Піддівиче на лівому березі Гнилого потоку, було знайдено місцевим вчителем Михайлом Кедиком, який протягом багатьох років проводив на ньому збирання підйомного матеріалу². Т.Ткачуку у знахідках вчителя вдалося визначити фрагменти керамічного посуду культури лінійно-стрічкової кераміки, а також заліщицької та кошиловецької груп трипільської культури³. Це стало результатом перенесення польового табору експедиції.

Місце розташування поселення не випадкове – тут є і джерело води, і поклади кременю у вапнякових нашаруваннях Дівич-гори. Дослідження у Кремидові продовжувалися менше двох тижнів, тому розміри розкопу були незначні – 6 x 10 м. Житлових об'єктів на дослідженій ділянці знайти не вдалося. На цій площі виявлено шість різночасових ям. Ями №№ 2, 3, 4, 5 залишили носії висоцької культури раннього залізного віку, ями №№ 1, 6 – носії черняхівської культури. У нашаруваннях пам'ятки було також знайдено матеріали культури лінійно-стрічкової кераміки (неоліт), заліщицької і кошиловецької груп Трипілья (енеоліт), межановицької культури (бронзовий вік) і княжої доби (XI-XII ст.).

Дослідження поселень поблизу селища Більшівці і села Кремидів Галицького району дозволяють стверджувати, що трипільські пам'ятки існували на Лівобережжі Верхнього Подністров'я і наприкінці етапу С-I, про що говорять пізньошипинецькі матеріали з Більшівців, і на етапі С-II⁴.

Польовий сезон 2003 р. Трипільський загін провів у складі Прикарпатської експедиції Інституту українознавства НАН України та Прикарпатського університету, керівником якої став завідувач відділу археології згаданого інституту, доктор історичних наук Л.Г.Мацкевий. Завданням експедиції було комплексне дослідження поселень відкритого типу та печерних пам'яток поблизу села Одаїв Тлумацького району. Ця територія відома своїми печерами тектонічного і карстового походження, які знаходяться на правому березі Дністра. В околицях цього села вже проводили пошукові дослідження О.Адаменко, В.Артюх, Б.Василенко, М.Клапчук, Л.Мацкевий, Б.Томенчук у 1973-1987 рр. Починаючи з 1973 р., тут працювали археологічні експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер Інститут українознавства імені І.Крип'якевича НАН України, керівник експедицій – Л. Г.Мацкевий), що досліджували печери.

Крем'яні вироби верхньопалеолітичного часу були виявлені у печері Одаїв XI (Думка), що за 2,5 км на північний захід від однойменного села, в урочищі Думчина Долина⁵. В галереї печери Дальньої на пункті Одаїв XV, що знаходиться на віддалі 2,1 км на північний-захід від села, знайдено крем'яні знаряддя, керамічне грузило, уламки пізньотрипільського посуду, кістки, очевидно, великої рогатої худоби. За своїми основними показниками Л.Мацкевий відносить цю пам'ятку до категорії тимчасових поселень-схованок від ворожих нападів, інших лихоліть, проте це не відкидає можливість її використання як святилища⁶. У печері Затишна-Бутиновича, в урочищі Городище (Одаїв XVIII, за 2,3 км на північний захід від села), в одній із галерей знайдено скелет людини. Радіовуглецева дата, отримана в Інституті геологічних наук АН України –

5100±50 років тому. У поховальному комплексі, який також віднесено до енеоліту, є уламки ліпного посуду та крем'яні вироби⁷.

У печері Одаїв XVI (Вертикальна), розташованій за 2,15 км на північний захід від села, в урочищі Городище знайдено уламки ліпного посуду із шнуровим орнаментом, крем'яні вироби та кістки тварин⁸.

Матеріали раннього залізного віку (гальштатська культура) знайдені на площадці перед гротом Монаха в урочищі Городище (Одаїв XII), за 1,8 км на північний захід від села, у печері Стрімка (Одаїв XIV), за 2,05 км на північний захід від села, в печері Дальній (Одаїв XV), в її ближній галереї. Водночас у печері Одаїв XVIII під час розкопок виявлено розрізнені скелети людей, а також трупопокладення з бронзовим ножом, крем'яними та кістяними виробами, керамічними посудинами, кістками тварин. Цей комплекс, що, очевидно, представляє залишки могильника, віднесено до голіградської групи фракійського гальштату⁹.

Знахідки із печери Стрімка (Одаїв XIV) і Вертикальна (Одаїв XVI) продатовані X-XII ст. Найбільш вірогідно, що ці порожнини слугували схованками для жителів синхронного городища, яке розташоване поряд. Печера Одаїв XII (грот Монаха) дослідниками ототожнена як притулок монахів-василіан. У печерах Одаїв XIII (грот Верхній, за 1,9 км на північний захід від села), Одаїв XIV (печера Стрімка), Одаїв XVII (Безіменна, за 2,2 км на північний захід від села), очевидно, переховувалися й учасники національно-визвольних змагань середини XX ст.¹⁰

Крім печерних пам'яток, поблизу села Одаїв археологами знайдено п'ятнадцять пунктів з матеріалами різних епох, від верхнього палеоліту до Київської Русі¹¹.

Особливістю польових археологічних досліджень було те, що вони проводились одночасно двома загонами – “наземним” і “підземним”. У ході розвідкових робіт визначено місце розташування багат шарового поселення Одаїв II на пагорбі біля присілка Думка, в місцевості Городище. Було закладено декілька розвідкових розкопів (шурфів) на гребені та південному схилі пагорба. Це дозволило локалізувати залишки глинобитного майданчика трипільського житла. На цьому місці було закладено розкоп площею близько 60 кв.м. У першому і частково другому пласті (глибина – до 0,4 м) знайдено матеріали епохи бронзи – фрагменти ліпного керамічного посуду з домішкою товченого кременю (табл. 2), крем'яні і кістяні вироби, кістки свійських тварин. Керамічний посуд за своїми основними рисами (формою, складом глиняного тіста) попередньо можна віднести до культури Ноа, пам'ятки якої на корінній території існували від середини XIV до другої половини XII ст. до н.е. Найближча аналогічна пам'ятка Острівець датована кінцем XII ст. до н.е.¹²

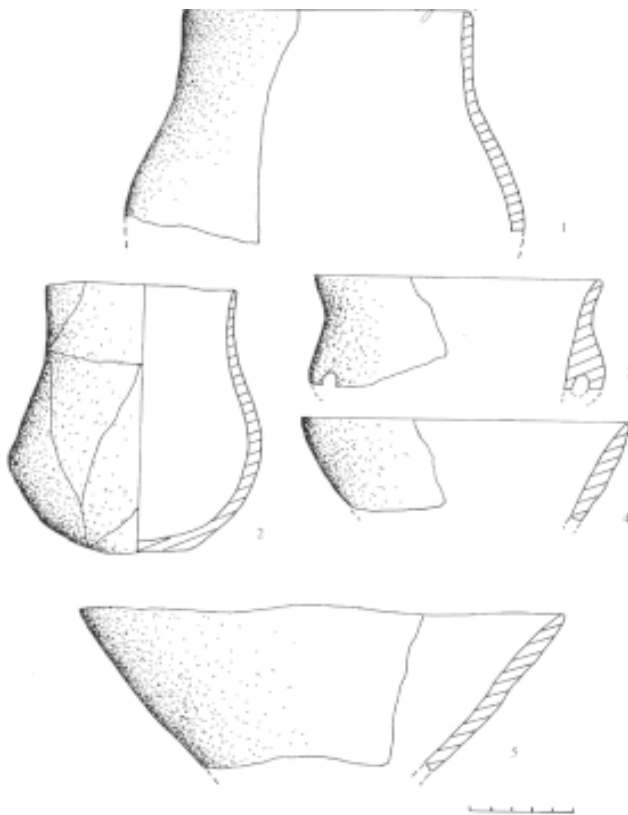
В розкопі на глибині 0,20-0,60 м знайдено фрагменти керамічного посуду, крем'яні вироби і залишки глинобитного житла трипільської культури. Вдалося з'ясувати, що житло своєю довгою віссю було зорієнтоване по лінії північний схід – південний захід, таким чином, його довгі стіни непогано освітлювалися променями сонця. Хоча житло і було розташоване на досить значному схилі, проте його мешканці, очевидно, зрівняли поверхню пагорбу і вивели горизонтальну долівку житла. Встановлено, що житло мало стіни стовпово-тинної конструкції, які були вимашчені глиною. Підлога була створена на основі дерев'яних колод, викладених поперек житла. Поверхня колод вкрита доволі товстим шаром глини, яка мала досить велику кількість рослинних домішок (соломи, полови тощо). Мабуть, дерев'яні перекриття стелі житла були також вимашчені глиною. Частина архітектурних площин досліджуваного житла,

очевидно, була підмашена шаром глини з домішкою крейди або вапна, тому вони серед інших частин, які мають червоне (цегляне) забарвлення, відрізняються майже білим кольором, з сіруватими відтінками. Найбільш випаленою частиною майданчика була його південна сторона, де, можливо, знаходилася пічка. На наявність такого ж об'єкта натякає і масив плитчастої обмазки біля північної стінки цього житла, причому не виключається можливість його двоярусності. Керамічний посуд (табл. 1), зібраний на площі глинобитного майданчика, належить до заліщицької групи етапу В-І-В-ІІ трипільської культури. Найближчі аналоги йому відомі на поселеннях Більшівці, Хомяківка І, Заліщики на Тернопільщині. У нижніх нашаруваннях пам'ятки знайдені крем'яні патинізовані вироби часів верхнього палеоліту.

“Підземним” або, точніше, “печерним” загоном обстежені пам'ятки нашої історії практично від найдавніших часів до сьогодення. Так, у печері Думка (Одаїв ХІ) відзначено сліди перебування людини в добу палеоліту, про що свідчать залишки вогнищ, кам'яні знаряддя праці та кістки північного оленя. Вік поселення – близько 20 тисяч років. Знахідки, датовані добою енеоліту (трипільська культура й культура шнурової кераміки), раннього заліза (культура голіградської групи фракійського гальштату) та княжої доби, віднайдено в інших печерних порожнинах, Одаїв ХІІ-ХVІІІ.

Спільними зусиллями загонів на горді жителя присілка Думка Петра Грицака відкрито поселення доби мезоліту Одаїв ХХІ, вік якого 10-8 тисяч років. Тут знайдено 136 кам'яних виробів. Із знарядь відзначимо ножі, скребки, різці, наконечники стріл. У цей час крем'яна сировина, очевидно, цінувалась на рівні дорогоцінних металів. Про такий паритет свідчать етнографічні спостереження за деякими сучасними племенами Америки, Африки та Азії.

Важливим завданням експедиції вже на протязі багатьох років є пошуки відповіді на питання про час використання людськими спільнотами так званих відкритих територій і печерних утворів. У печерах, особливо в їх дальніх галереях, практично цілий рік

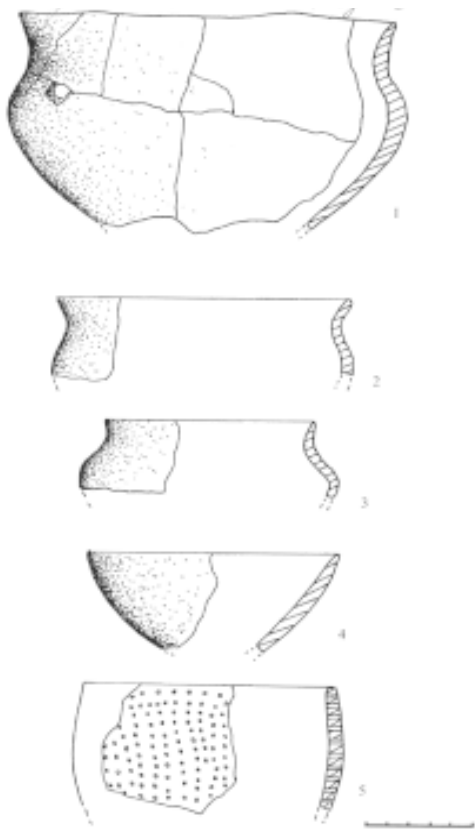
Таблиця 1. Керамічний посуд заліщицької групи трипільської культури (етап В-І-В-ІІ) з багат шарового поселення Одаїв ІІ (урочище Городище)

стабільна температура від $+8^{\circ}$ до $+10^{\circ}$ С, вологість – 95 – 98 % і повна темрява. Проживати в них довгий час було не тільки не доцільно, а часом і згубно для людини. Очевидно, такі порожнини могли використовуватися лише у часи небезпеки або для різноманітних духовних потреб – як святилища та для поховання в них людей, а в окремих випадках, особливо в зимову пору, як притулок для мисливців і рибалок. Натомість, невеликі й сухі гроти та навіси і майданчики перед ними могли використовуватися у різні пори року. Частіше саме майданчики слугували для здійснення виробничої діяльності, а власне кам'яні утвори, тобто печери, – для нічного відпочинку. Але це поки що лише попередні висновки.

У дослідженнях, що проводив Трипільський загін у польових сезонах 2002-2003 рр., брали участь студенти – практиканти історичного факультету Прикарпатського університету ім. В.Стефаніка, а також студенти – магістранти Торунського університету (Польська Республіка) Радослав Щодровські і Анна Ярач.

Діяльність Галицького загону експедиції

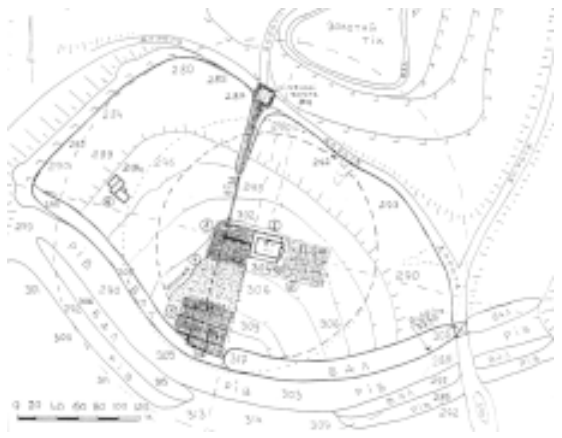
Галицький загін експедиції продовжив дослідження на Крилоському городищі – дитинці княжого Галича, зокрема, на території князівського двору (табл. 3). Останній підтрикутної форми (шириною 240 і довжиною 420 м) займав площу біля

Таблиця 2. Керамічний посуд культури Ноа з багатошарового поселення Одаїв II (урочище Городище)

7 га. Тут, в його геометричному центрі, розміщувався Успенський собор. Перед ним знаходилася мощена кам'яними (алебастровими) плитами площа розміром 30x40 м. Ще далі, на північний захід від Собору, на віддалі 100 м від нього ще в 1994-1996 рр. нами було досліджено Західний палацовий комплекс. Це була велика дерев'яна багатоповерхова – чотиричленна будівля на стовпах – опорах. Її довжина складала 24,5 м, а найбільша ширина – 15 м, діагональ 28,5 м. В одному з приміщень, можливо, тронному залі, підлога була викладена керамічними плитками із зображеннями криноподібних гілок, пальмових листків, грифонів, сирен тощо. Даний палацовий комплекс, очевидно, міг бути князівською гридницею і мав як адміністративне, так і житлове призначення. На південь від передсоборної площі розміщувався Південний палацовий комплекс (XIII-XVIII ст.). Він почав досліджуватися нами в 1995 р. Протягом польового сезону 2002 р. у розкоп VII простежено підвальні приміщення першого хронологічного етапу часів Володимира Володаревича і його сина Ярослава Осмомисла. Цей перший

палацовий комплекс почали споруджувати майже одночасно з Успенським собором. Котлован підвальних приміщень опущено в материк на 0,8-1 м (3,8 м від сучасної поверхні). Зафіксовано сліди обгорілої дерев'яної обшивки стін та підлога. Остання викладена дошками (шир. 0,2-0,25 м), які стояли на дерев'яних лежнях, відстань між ними становила 1,25-1,3 м. На підлозі виявлено 4 амфори (табл. 4) та фрагменти скляної посудини. В цілому, керамічний

Таблиця 3. Давній Галич. Княжий двір

матеріал, знайдений в підвальних приміщеннях, датує їх кінцем XI – першою половиною XII ст. У другій половині XII ст. ця велика дерев'яна палацова споруда з підвалом після пожежі була розібрана, а підвали засипані щільною землею. Вся територія знівельована. На цьому місці, приблизно в межах старої будівлі, було зведено нову дерев'яну споруду. Тут, в другому палацовому комплексі, очевидно, вже працювала князівська адміністрація Олега і Володимира Ярославичів, потім Данила Романовича, Ігоревичів, Мстислава Удатного, Михайла Всеволодовича і Ростислава Михайловича та угорських королів Коломана II і Андрія III. Можливо, після ремонту та реконструкції в другій половині XIV ст. цей князівський палацовий комплекс короткочасно служив і осідком Галицьких митрополитів. Пізніше, очевидно, в XVI-XVIII ст. на місці двох останніх дерев'яних палацових комплексів XII-XIII (XIV) ст. було побудовано нову споруду. І знову майже в їх параметрах. Ця нова будівля вже стояла на кам'яних фундаментах, для яких було використано кам'яні блоки з руйн Успенського собору. Вона входила до комплексу нового укріпленого двору “нез'єднаних” галицько-львівських єпископів. Десь у другій половині XVIII ст. на місці вже трьох палацових будівель львівський єпископ Лев Шептицький (1749-1779 рр.) побудував ще одну велику дерев'яну споруду, яка стала новою резиденцією єпископів. У XIX ст. на цьому ж місці було побудовано цегляну (кам'яну) споруду – митрополичі палати (сучасне приміщення археологічного музею Національного заповідника “Давній Галич”). Такою складною постає історична та соціальна топографія цієї найвищої площі дитинця давнього Галича, яка простежена археологічно. Однак її дослідження тривають.

В останні роки у складі Галицької археологічної експедиції створено Карпатський загін з історико-археологічного дослідження Карпат, який візьме участь у виконанні міжнародної наукової програми “Археологія і давня історія Карпат” (спільно з науковими закладами країн Карпатського регіону). Карпатський загін буде працювати за такими основними напрямками:

- дослідження давніх доріг і перевалів;
- дослідження давніх місць солеваріння;
- вивчення пам'яток, пов'язаних з релігійними культурами;
- обстеження місць, що мають відношення до військових подій часів I і II світових воєн та національно-визвольного руху;
- дослідження стародавніх поселень і укріплень (замки, фортеці, монастирі тощо).

Таблиця 4. Амфори з підвалів князівського палацового комплексу (Південного).

Христа). В народі він більше відомий як просто Іван, або Піп Іван. На Івана Купала (Івана Хрестителя) на Чорногорі, на горі Піп Іван, в час літнього сонцестояння (6-7 липня / 21-22 червня), за легендами, “запалювали величезну ватру, найбільшу в цілому слов’янському світі”. В цьому регіоні Карпат взагалі багато гірських вершин мають імена як з давньої слов’янської, так і з східно-романської міфології, зокрема, Баба і Попада, Драгобрат (“Баба Докія”, “Баба Марта” і її син Драгобет-Драгомир-Йован-Іван), Мара-Муреш, Свідовець, Бескиди, Горгани (“Могили”) тощо. Карпатський загін почав також обстеження наскельних зображень (петрогліфів) у с.Багна Вишницького району Чернівецької області і в селах Тюдів/Соколівка (“Лисівський камінь”). Найбільш цікавим об’єктом залишається Писаний камінь біля с.Криворівні. Легенди говорять, що тут було поховано “короля ясноволосих воїнів-велетнів, які поклонялись святому топору... Історія про них написана старими літерами та ревахами на скелях Чорногорі” (за Ст. Вінцензом). На Писаному камені засвідчено більше 50 знаків. Це – хрести, лунки, ромби, схематичні людські фігури, коні. Виділяються окремі антропоморфні зображення: людини з піднятими вгору руками, вершник на коні, людина зі списом тощо. Недалеко від Писаного каменя, біля сіл Гринява/ Буркут є оповита легендами гора Баба Людова. Легенди говорять, що тут стояв колись замок “перших предків сьгоднішніх гуцулів – велетів, які й поховали свого останнього короля на сусідній горі

На даний час проводиться робота з картографічним матеріалом і формується база даних. Зокрема, на Галицькому Прикарпатті відомо 115 пунктів із соляними джерелами. Від Перемишля до Удеча (м.Жидачів) їх 30, від Удеча до Галича – 50, а в Покутських Карпатах (літописна “коломиїська сіль”) – 35. Обстеження проведено в селах Саджавка, Лоєва, Ослави, Баня-Березів, Текуча, Баня Свірська, Акрешори, Княздвір-Баня, Рунгури, Мишин, Люча, Яблунів, Стопчатів, Уторопи, Пістинь, Воскресінці. На території більшості з них, біля соляних джерел, зафіксовано сліди давніх виробничих зон.

Далі розроблялась тема, пов’язана з місцями, які зберегли сліди язичницького культу. Зокрема, розпочато археологічне дослідження гори Піп Іван (або Чорна гора), яка пов’язується нами з “Чорною Горною” Аль Масуді (X ст.). Тут могло знаходитися одне з найбільших святилищ (“храм ідольський”) східних слов’ян. На нашу думку, в часи християнізації воно, очевидно, було знищене, а місце охрещено (за християнським обрядом освячено), навіть більше – перейменовано з Чорної гори, де був храм Чорнобога (Сатурна) в гору Іоана Хрестителя (він хрестив Ісуса

Камінь” (тепер Писаний камінь). Ще чекають своїх досліджень десятки печер, зокрема, “Довбушева діра” в Космачі, печерні комплекси в селах Березів, Шешори / Прокурава, Сукіль. Сподіваємося, буде обстежено “Стілець Довбуша” на Кедроватій і “Камінь Довбуша” біля с. Прокурава. Вже проведено невеликі археологічні дослідження печерного комплексу в Бубнищі, де виявлено сліди печерного монастиря. Намічена і почала здійснюватися програма дослідження давніх доріг, фортець, замків, монастирів. Продовжено роботи з пошуку могили гетьмана Івана Виговського в Скиту Манявському. Картографовано місцезнаходження в Карпатах ліній фронтів I і II світових воєн з опірними пунктами, окопами, кладовищами тощо, а також розпочато збір відомостей про окремі могили воїнів ОУН-УПА. Поряд з археологічними обстеженнями проводиться фіксація етнографічного і запис фольклорного матеріалу.

¹ Ткачук Т. Матеріали до вивчення актуальних проблем трипільської культури Верхнього Подністров'я і Попруття // Галич в доісторії і середньовіччі. Матеріали міжнародної археологічної конференції. Галич, 4-6 вересня 2003 р. – Галич, 2003. – С.58, 61.

² Кедик М. Таїна забутого Неба Предків. – Кривий Ріг, 2001. – С.73– 74.

³ Ткачук Т. Археологічні пам'ятки довкілля Кремидова // Дністрова хвиля. – 1999. – 30 квітня. – №18 (183).

⁴ Ткачук Т.М. Кошиловецький шар поселення Більшівці і його місце в енеоліті Верхнього Подністров'я // Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції “Трипільський світ і його сусіди” (м. Збараж 20-25 серпня 2001 року). – Збараж, 2001. – С.61.

⁵ Мацкевий Л. Питання використання печер Галицько-Тлумацького Подністров'я // Галич в доісторії і середньовіччі. Матеріали міжнародної археологічної конференції. – Галич, 2003. – С. 18.

⁶ Там само. – С.19.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Там само. – С.20.

¹⁰ Там само.

¹¹ Державний реєстр пам'яток археології Івано-Франківської області. – Івано-Франківськ, 2001. – С.163-165.

¹² Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). – К, 1990. – С.130.